

ELŻBIETA DZIWOSZ

Wydział Teologiczny

Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego

Warszawa

ORTODYDAKTYKA W KATECHEZIE OSÓB NIEPEŁNOSPRAWNYCH

Wzrost zainteresowania na terenie katechetyki katechezą specjalną, i jej ciągły rozwój, wymuszają coraz głębsze poznawanie i studiowanie pedagogiki specjalnej. Ta z kolei wciąż doskonali się od strony teoretycznej i praktycznej, jako dziedzina wiedzy służąca człowiekowi potrzebującemu szczególnego wsparcia w jego rozwoju¹. Nazywa się ją również „ortopedagogiką”, przez którą należy rozumieć „pedagogikę, która zaspokaja szczególne potrzeby wychowawcze w warunkach występowania trudności w uczeniu się i w wychowaniu (upośledzenie, bądź społeczna dyskryminacja). Jako pedagogika szczegółowa lub specjalistyczna ma ona zastosowanie we wszystkich instytucjach dla dzieci, młodzieży albo dorosłych ze specjalnymi potrzebami w zakresie wychowania lub nauczania”². Pomijając wszelkie szczegółowe definicje pedagogiki specjalnej³, skupimy się na dyscyplinie, jaka z niej wyrasta, czyli dydaktyce specjalnej i jej wpływie na katechezę osób niepełnosprawnych.

Dydaktyka specjalna, czyli „sztuka nauczania i uczenia się”, jest nauką dostosowującą proces nauczania, metody i środki do możliwości percepcyjnych podmiotu nauczania, w powiązaniu z różnymi subdyscyplinami ortopedagogiki⁴. Będzie zatem dotyczyć:

¹ Por. Z. Sękowska, *Wprowadzenie do pedagogiki specjalnej*, Warszawa 1998, s.25; także J. Sowa, *Pedagogika specjalna w zarysie*, Rzeszów 1998, s. 17; E. Tomasik, *Podstawowe zagadnienia pedagogiki specjalnej*, w: *Katecheza specjalna dzisiaj. Problemy i wyzwania*, red. J. Stala, Kielce 2003, s. 85. Podobne definicje znajdujemy w wielu wcześniejszych opracowaniach z dziedziny pedagogiki specjalnej, np: M. Grzegorzewska, *Pedagogika specjalna*, Warszawa 1964; O. Lipkowski, *Pedagogika specjalna*, Warszawa 1977; J. Doroszewska, *Pedagogika specjalna*, Wrocław 1981.

² O. Speck, *Niepełnosprawni w społeczeństwie. Podstawy ortopedagogiki*, Gdańsk 2005, s. 24.

³ Obszerne omówienie zakresu pojęcia pedagogika specjalna podaje między innymi, A. Maciarz, *Pedagogika specjalna w: Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 4, Warszawa 2005, s. 262-264.

⁴ Por. J. Sowa, *Pedagogika specjalna w zarysie*, Rzeszów 1998, s. 41.

- 1) Osób z niesprawnością intelektualną w różnych stopniach niesprawności i na różnych poziomach nauczania (**oligofrenopedagogika**);
- 2) Osób z niesprawnym słuchem, od lekkich niedosłuchów po totalną głuchotę (**surdopedagogika**);
- 3) Osób z niesprawnym wzrokiem, od lekkich wad wzroku po „czarną ślepotę” (**tyflop pedagogika**);
- 4) Osób z zaburzeniami zachowania na tle czynników organicznych i środowiskowych (**pedagogika resocjalizacyjna**);
- 5) Osób niesprawnych ruchowo i przewlekłe chorych (**pedagogika terapeutyczna**)⁵;
- 6) Osób **wybitnie zdolnych**;
- 7) Osób objętych nauczaniem w **systemie integracyjnym**;
- 8) Osób objętych systemem tzw. **nauczania „włączającego”**.

Katechetyka specjalna, będąca częścią katechetyki szczegółowej⁶, jako dziedzina związana teorią i praktyką z nauczaniem, uczeniem się, wychowaniem i wtajemniczaniem w życie wiarą, podejmuje również zadania z zakresu dydaktyki specjalnej (ortodydaktyki). Właściwie musi je podejmować, aby coraz skuteczniej trafiać z posługą katechetyczną i głosić Orędzie Boże osobom, które w szczególny sposób tego wielowymiarowego wsparcia potrzebują.

1. Dlaczego „ortodydaktyka” w katechetyce? Ustalenia terminologiczne

W literaturze dotyczącej pedagogiki specjalnej istnieje termin „ortodydaktyka”⁷, który wywodzi się od dydaktyki specjalnej. Jest częścią dydaktyki, w obrębie pedagogiki specjalnej. Zajmuje się, podobnie jak dydaktyka ogólna, procesem dydaktycznym i metodyką nauczania, lecz czyni to w kontekście specyfiki pracy z podmiotem nauczania, jakim jest uczeń niepełnosprawny. Nazywa się ją również dydaktyką prostującą (*ortos*, z gr. „prosty, prawidłowy”)⁸.

⁵ Por. tamże.

⁶ Por. Z. Brzezinka, *Katecheza specjalna. Katecheza osób w szczególnych sytuacjach*, w: *Katechetyka szczegółowa*, pr. zb. pod red. Ks. J. Stali, Tarnów 2003, s. 293-305, także, J. Stala i D. Jucha, *Katechizacja osób upośledzonych umysłowo*, w: *Katechetyka szczegółowa*, dz. cyt., s. 306 – 343.

⁷ Ortodydaktyka (ang. *ortodidactics*, niem. *Otrhodidaktik*, ros. *ortodidaktika*) – dział pedagogiki specjalnej (dydaktyka specjalna, teoria nauczania specjalnego). Zob. Z. Gajdzica, *Ortodydaktyka*, w: *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 3, Warszawa 2004, s. 924-928.

⁸ Por. tamże, s. 924

Do celów i zadań ortodydaktyki należą - według Z. Gajdzicy - następujące działania szczególne:

„- badanie procesu kształcenia dzieci i młodzieży z niesprawnościami, w szkole i poza szkołą;

- gromadzenie i opisywanie doświadczeń dydaktycznych, wypracowanie bardziej efektywnych form, zasad, metod i środków do pracy;

- wzbogacanie i upowszechnianie nowych i naukowo uzasadnionych teorii nauczania specjalnego;

- wypracowanie metod pomiaru wyników kształcenia specjalnego;

- wyznaczanie i określanie tendencji w rozwoju edukacji paralelnej dla osób niepełnosprawnych, dla ich pozaszkolnej rehabilitacji czy resocjalizacji;

- porównywanie i ocenianie postępów rozwoju dydaktyki specjalnej w kraju i za granicą”⁹.

W ortodydaktyce proces kształcenia będzie zatem dostosowywany do możliwości percepcyjnych i psychofizycznych ucznia.

Termin „ortodydaktyka”, podobnie jak „ortopedagogika”, powstał w następstwie dyskusji odbywających się na terenie pedagogiki specjalnej, a dotyczących również pejoratywnego znaczenia licznych sformułowań istniejących w pedagogice specjalnej, np.: „upośledzenie”- kojarzące się z czymś gorszym, ułomnym, przechodzącym w kierunku niewłaściwego pojmowania znaczenia godności osoby ludzkiej. Określenie „specjalna” sugeruje również pewną „inność”, nie zawsze pojmowaną pozytywnie w życiu codziennym. A. Maciarz wspomina o krytyce takiego podejścia do podmiotu nauczania ze względu na „koncentrowanie się na tym, co u jednostki jest zaburzone, chore, niesprawne, i niedocenianie jej zachowanych dyspozycji i wspólnych z osobami pełnosprawnymi potrzeb, motywacji, pragnień, dążeń oraz celów życiowych”¹⁰. Takie rozważania prowadziła już w drugiej połowie XX wieku grupa pedagogów związana z Państwowym Instytutem Pedagogiki Specjalnej, późniejszą Wyższą Szkołą Pedagogiki Specjalnej, a obecnie Akademią Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej w Warszawie¹¹. Owocem tych analiz było odejście od wcześniejszych określeń stopni niesprawności intelektualnej, takich jak „kretynizm”, „debilizm”, „idiotyizm”, na rzecz określeń „lekkie” „umiarkowane”, „znaczne” i

⁹ Tamże.

¹⁰ A. Maciarz, *Pedagogika specjalna*, s. 263.

¹¹ Por. M. Grzegorzewska, *Pedagogika specjalna*, Warszawa 1964; O. Lipkowski, *Pedagogika specjalna*, Warszawa 1977; J. Doroszevska, *Pedagogika specjalna*, Wrocław 1981.

„głębokie” upośledzenie umysłowe¹². Obecnie odchodzi się również od określenia „upośledzenie” na rzecz określenia „niepełnosprawność” lub „zaburzenia w rozwoju intelektualnym na określonym poziomie”. Podobnie dzieje się w innych subdyscyplinach.

Czerpiąc zatem z doświadczenia teoretyków pedagogiki specjalnej, na teren katechetyki wkraczamy z terminem „ortokatechetyka”, definiując go jako dydaktykę katechetyczną w nauczaniu specjalnym, zajmującą się teorią nauczania i uczenia się katechetycznego osób z różnymi niesprawnościami w następujących sferach rozwoju: psychofizycznej, emocjonalnej i poznawczej i duchowej. Będzie ona zatem obejmowała swym zakresem osoby objęte oddziaływaniem pedagogiki specjalnej i katechetyki specjalnej, z różnymi ich subdyscyplinami. Ortokatechetyka wyrasta z dotychczasowych doświadczeń dydaktycznych w pracy z osobami o szczególnych potrzebach edukacyjnych¹³. W katechetyce specjalnej najwięcej powiedziano o teorii i praktyce nauczania religii osób z różnych grup niepełnosprawności na łamach czasopisma „Katecheta”. Od 1957 roku ukazywały się w nim różne artykuły pokazujące systematyczny wzrost zainteresowania problematyką nauczania wiary osób niepełnosprawnych, np:

→ niepełnosprawnych intelektualnie (oligofrenokatecheza)¹⁴:

¹² Por. Z. Sękowska, *Wprowadzenie do pedagogiki specjalnej*, dz. cyt., s. 25

¹³ Wybrane subdyscypliny ortokatechetyki przedstawiłam w artykule *Nauczanie religii w szkołach specjalnych*, AK t. 143(2004) nr 572, s. 89-90.

¹⁴ Np. H. Bąbiński, *Nauczanie religii dzieci upośledzonych*, Kat 2(1958), s. 139-148; Z. Rybarczyk, *O potrzebie podręcznika do nauki dla szkoły specjalnej*, Kat 2(1958), s. 387-391; *Wychowanie religijne niedorozwiniętych*, Kat 2(1958), s. 158-161; Z. Rybarczyk, *Jak uczyć dzieci umysłowo upośledzone o łasce Bożej*, Kat 3(1959), s. 126-142; F. Leśniak, *Dalsze przygotowanie dzieci upośledzonych do I spowiedzi*, Kat 4(1960), s. 146-152; tenże, *Bliższe przygotowanie dzieci upośledzonych do przyjęcia Sakramentu Pokuty*, Kat 5(1961), s. 229-238; W. Gałczyńska, *Pomoce wizualne w katechizacji specjalnej*, Kat 13(1969), s. 210-215; A. Kotlarski, *Katechizacja dzieci opóźnionych w rozwoju*, Kat 13(1969), s. 202-210; *Liturgia dla dzieci niedostatecznie rozwiniętych pod względem umysłowym: dla częściowych i głębokich debilów*, Kat 13(1969) nr 5, s. 220; *Nasi bracia słabsi od nas*, Kat 13(1969) nr 5, s. 229-239; M. Saudreau, *Czy katecheza specjalna jest luksusem?* Kat 13(1969), s. 193-197; W. Gałczyńska, *Mów do nas, Panie Jezu. Przygotowanie do spowiedzi i Komunii świętej dla dzieci specjalnej troski*, Katowice 1975 (1), także wydania z 1980 i 1988 roku; H. Piszkański, *Obraz Boga u dzieci upośledzonych*, Kat 19 (1975), s. 206 – 209; K. M. Lausch, *Religijne oddziaływanie na dzieci i młodzież głębiej upośledzoną umysłowo*, Kat 24(1980), s. 116-121, 165-169, 208-212; S. Ławrynowicz, *Wzmocnienia pozytywne i negatywne w katechezie*, Kat 24(1980), s. 66-69; Z. Rybarczyk, *O sposobie przekazywania prawd wiary dzieciom o obniżonej sprawności umysłowej*, Kat 25(1981), s. 157-160; tenże, *Wpływ katechizacji na rozwój woli dziecka upośledzonego*, Kat 25(1981), s. 74-77; E. Sobiś E, *Debilis znaczy słaby*, Kat 26(1982), s. 269-271; G i T. Kominkowie, *Opieka katechetyczna nad dziećmi niepełnosprawnymi umysłowo*, Kat 30(1986), s. 163-171; J. Kawka, *Rewalidacyjne znaczenie religii w życiu ludzi specjalnej troski*, Kat 33(1989), s. 157-160; H. Koselak, *Formy wychowania religijnego osób głębiej upośledzonych umysłowo*, Kat 34(1990), s. 73-7; M. Bojnowska, *Katecheza dzieci upośledzonych umysłowo w systemie szkolnictwa specjalnego*, Kat 35 (1991), s. 165-166; Z. Uramowski, *W mojej szkole specjalnej*, Kat

→ dzieci i młodzieży niedosłyszącej lub niesłyszącej (surdokatecheza)¹⁵;

→ osób niedowidzących lub niewidomych (tyflokatecheza)¹⁶,

→ osób niedostosowanych społecznie¹⁷,

37(1993), s. 91-9; B. Wojtkowska, *Z doświadczeń katechetki dzieci specjalnej troski*, Kat 39(1995), s. 40-41; A. Nowak, *Katechizacja dzieci specjalnej troski*, Kat 41(1997) nr 3, s. 148-150; R. Harmaciński, *Katecheza osób niepełnosprawnych umysłowo*, Kat 42(1998) nr 4-5, s. 21-29; A. Nowak, *Postawa nauczycieli w procesie integracji dzieci niepełnosprawnych*, Kat 43(1999) nr 3, s. 65-66; W. Kic, *Formy przekazu religijnego w szkole specjalnej*, Kat 44(2000) nr 10, s. 9-13; M. Freła, *Bóg mnie kocha i pragnie, abym nie narzekał (Katecheza dla szkoły specjalnej)*, Kat 3(2002); A. Jędruch, *Wspólnota Kościoła (dla szkoły specjalnej)*, Kat. 5(2002); K. Młynarczyk, *Dlaczego Baranek? (Katecheza dla szkoły specjalnej)*, Kat 4(2002); tenże, *Test diagnozujący dla klas III gimnazjum (dla szkoły specjalnej)*, Kat (2002)5; K. Sosna, *Kryteria przygotowania do sakramentów inicjacji chrześcijańskiej osób niepełnosprawnych umysłowo*, Kat 46 (2002) nr 7-8, s. 109-123.

¹⁵ Np. *Z zagadnień katechizacji głuchych*, Kat 12(1968), s. 128; *Poglądowość w katechizacji dzieci głuchych*, Kat 13(1969), s. 216-217; *Udział głuchych w nabożeństwie liturgicznym*, Kat 13(1969), s. 217-219; K. Lubos, *Katechetyka specjalna w zastosowaniu do głuchoniemych*, Kat 32(1988), s. 245-254; J. Szywalski, *Katechizacja głuchej młodzieży szkoły zawodowej*, Kat 32(1988), s. 254-257; T. Kopeć, *Jezus uzdrowił głuchego (7). Katecheza dla dzieci głuchych – kl.II*, Kat 33(1989) nr 1, s. 27-29; tenże, *Jezus uzdrowił chorego (8). Katecheza dla dzieci głuchych – kl. II*, Kat 33 (1989) nr 1, s. 29-31; tenże, *Jezus przywrócił życie dziewczynce (9). Katecheza dla dzieci głuchych*, Kat 33(1989) nr 2, s. 76-78; tenże, *Niedziela Palmowa (10). Katecheza dla dzieci głuchych*, Kat 33(1989) nr 2, s. 78-80; tenże, *Wielki Czwartek (11). Katecheza dla dzieci głuchych*, Kat 33(1989) nr 3, s. 123-125; tenże, *Męka i śmierć Pana Jezusa (12). Katecheza dla dzieci głuchych*, Kat 33(1989) nr 3, s. 125-127; tenże, *Jezus Zmartwychwstał (12 c.d.). Katecheza dla dzieci głuchych*, Kat 33(1989) nr 4, s. 176-178; tenże, *Radość Dzieci Bożych (13). Katecheza dla dzieci głuchych*, Kat 33(1989) nr 4, s. 178-180; tenże, *Jezus posyła Ducha Świętego (14). Katecheza dla dzieci głuchych*, Kat 33(1989) nr 5, s. 221-223; tenże, *Jezus jest z nami (15). Katecheza dla dzieci głuchych*, Kat 33(1989) nr 5, s. 223-225; K. Młynarczyk, *Co może być ważne w katechizacji niesłyszących?*, Kat 42(1998) nr 10, s. 68-70; M. Magierska, *Wskazówki dla nauczycieli uczących dzieci z wadami słuchu w szkołach masowych*, Kat 43(1999) nr 7-8, s. 104-105; K. Młynarczyk, *Głuchoniemy, czy niesłyszący?*, Kat 43(1999) nr 7-8, 78-79; tenże, *Katechetyka specjalna dzieci głuchych. Doświadczenia z katechizacji dzieci z wadą słuchu na poziomie szkoły podstawowej*, Kat 43(1999) nr 1, s. 4-9; tenże, *Metoda obrazkowo-montażowa w katechezie niesłyszących*, Kat 43(1999) nr 7-8, s. 76-7; tenże, *Przygotowanie dziecka niesłyszącego do uczestnictwa w sakramencie pokuty (nie tylko dla głuchych)*, Kat 43(1999) nr 6, s. 55-58; M. Klaczak, *Specyfika wczesnej rewalidacji dzieci z wadą słuchu*, Kat 44(2000) nr 9, s. 58-59; M. Polok, *Katecheza sakramentalna dla niesłyszących w szkole raciborskiej*, Kat 44(2000) nr 6, s. 52-57; B. Szczepankowski, *Historia duszpasterstwa wśród niesłyszących*, Kat 44(2000) nr 7-8, s. 82-98; tenże, *Porozumiewanie się z osobami niesłyszącymi*, Kat 44(2000) nr 1, s. 51-56; E. Bielicka, *Znaczenie metod aktywizacji oraz komunikacji niewerbalnej w katechezie dzieci niedosłyszących*, Kat 45(2001) nr 4, s. 43-45; K. Młynarczyk, *Integracja dziecka niesłyszącego z rodziną parafialną*, Kat 45(2001) nr 3, s. 47-49; tenże, *Katecheta wobec rodziny z dzieckiem niesłyszącym*, Kat 45(2001) nr 2, s. 54-55; M. Sosińska, *Doświadczenie pracy katechetyczno-dydaktycznej z uczniem dotkniętym niepełnosprawnością słuchu*, Kat 47(2003) nr 12, s. 70-87.

¹⁶ Np. *Dzieci niewidome a ich religijne przygotowanie*, Kat 4(1959), s. 340-341.

¹⁷ Np. W. Mielczarska, *Rola oporu nieprzystosowanych społecznie*, Kat 4(1960) nr 4, s. 290-300; H. Pagiewski, *Katecheta wobec sieroctwa społecznego*, Kat 16(1972), s. 250-254; S. Kulpaczyński, *Analiza katechizacji młodzieży zaniedbanej religijnie*, Kat 20(1976), s. 160-165; J. Cyman, *Osoby trudne w grupie, czy sytuacje trudne?*, Kat 29(1985) nr 4, s. 168-172; K.W., *Zaburzenia u dzieci z rodzin rozbitych*, Kat 29(1985) nr 3, s. 112-113; M. Kubiak, *O katechizacji w Domach Dziecka*, Kat 34(1990) nr 1, s. 14-18; J. Wszolek, *Jeszcze w sprawie katechizacji w Domach Dziecka*, Kat 35(1991) nr 1, s. 18-21; B. Głowacka, *Niedostosowanie społeczne i profilaktyka*, Kat 36(1992) nr 1, s. 38-41; M. Białobłocki, *Terapeutyczne formy działalności Kościoła wśród narkomanów*, Kat 37(1993) nr 1, s. 11-17; B. Kamińska-Buško, *Młodzież i uzależnienia*, Kat 40(1996) nr 3, s. 157-158; K. Misiaszek,

→ dzieci i młodzieży z różnymi dysfunkcjami rozwojowymi¹⁸.

→ spotykamy również pozycje wprowadzające nas w dziedzinę katechezy terapeutycznej, która dotyczy szeroko pojmowanego podmiotu nauczania, jakim jest osoba przewlekle chora¹⁹.

W posłudze katechetycznej względem osób o specjalnych potrzebach edukacyjnych obowiązują podobne zasady nauczania i wychowania, jak te, które są definiowane w pedagogice specjalnej, a wcześniej w pedagogice ogólnej. Dotyczy to przede wszystkim podejmowanych na katechezie działań dydaktycznych.

Do kształcenia specjalnego stosuje się również ogólne zasady dydaktyczne, które dotyczą nauczania wszystkich przedmiotów, zatem można je odnieść również do katechezy. O. Lipkowski sformułował je w następujący sposób:

„- zasada życzliwej pomocy, która powinna być stosowana w nauczaniu wszystkich uczniów;

- zasada kształtowania pozytywnej atmosfery pracy;
- zasada aktywności w nauce;
- zasada indywidualizacji: dążenie do rozwijania pozytywnych cech osobowości ucznia niepełnosprawnego;
- zasada dominacji wychowania;
- zasada dostosowania treści nauczania do potrzeb każdego ucznia;
- zasada dostosowania treści nauczania do potrzeb każdego ucznia”²⁰.

W postępowaniu dydaktycznym w kwestii realizacji procesu nauczania ciekawy zestaw zasad dydaktycznych podaje J. Doroszevska:

Katecheza w procesie zapobiegania patologii społecznej wśród młodzieży, „Horyzonty wiary” 7(1996) z. 4, s. 39-60.

¹⁸ Np. M. Dybowski, *Jak poprawiać wolę choleryków*, *Kat* 3(1959) nr 4, s. 283-297; E. Materski, *Katecheza wobec zjawiska narkomanii*, *Kat* 30(1986) nr 5, s. 207 – 213; H. Pizkalski, *Katecheta a dziecko leworęczne*, *Kat* 34(1990), s. 65-67; B. Przybylska, *„Jeżeli istnieje Bóg..” (Katecheza młodzieży niesprawnej ruchowo)*, *Kat* 42(1998) nr 8, s. 74-76; M. Frela, *Bóg mnie kocha i daje mi zbawienie (Katecheza dla klas integracyjnych)*, *Kat* 46 (2002) nr 4; tenże, *Bóg mnie kocha i dlatego pragnie abym był łagodny i cierpliwy. Katecheza dla klas integracyjnych*, *Kat* 46(2002) nr 10; tenże, *Bóg mnie kocha i dlatego pragnie, abym był radosny. Katecheza dla klas integracyjnych*, *Kat* 46(2002) nr 10; tenże, *Bóg mnie kocha i dlatego pragnie, abym kochał nieprzyjaciół. Katecheza dla klas integracyjnych*, *Kat* 46(2002) nr 10; A. Zellma, *Wybrane aspekty psychologiczno-dydaktyczne katechizacji dzieci autystycznych z zespołem Aspergera w klasach integracyjnych*, *Kat* 47(2003) nr 10, s. 3-5.

¹⁹ Por. E. Dziwosz, *Terapeutyczny kierunek w katechetyce specjalnej*, *„Studia Theologica Varsaviensia”* 43(2005) nr 2, s.129-145.

²⁰ O. Lipkowski, *Pedagogika specjalna*, s. 20.

→ Nauczyciel w czasie pracy powinien stosować jak najdalej idącą indywidualizację, dostosowywać do indywidualnych potrzeb ucznia treści, metody, organizację pracy.

→ W nauczaniu niepełnosprawnych należy wiązać nauczanie z wychowaniem. Przy czym trzeba zwracać uwagę na wyrobienie właściwego stosunku ucznia niepełnosprawnego do samego siebie oraz stwarzać atmosferę poczucia bezpieczeństwa.

→ Proces nauczania należy tak organizować, żeby wytworzyć wokół wychowanka środowisko wychowawcze, które będzie wpływało na aktywizację ucznia i pozwoli mu na przeżycie satysfakcji z osiągnięć szkolnych

→ Takie organizowanie procesu nauczania, które wyzwala chęć poznania rzeczywistości.

→ Nauczyciela obowiązuje znajomość fizjologiczno-psychologicznych praw procesu nauczania i stosowanie tej wiedzy w praktyce²¹.

Zasady nauczania wypracowane przez ortodydaktykę są niezbędne w nauczaniu religii i na katechezie dzieci i młodzieży potrzebujących wsparcia dydaktycznego. Ogólnie można je ująć następująco:

- Nauczyciel/katecheta musi bezwzględnie zaakceptować dziecko takim, jakie ono jest, ze wszystkimi jego ograniczeniami i problemami wynikającymi z jego dysfunkcyjnego rozwoju²².

- Nauczyciel/katecheta musi uwzględnić godność każdego ucznia z poszanowaniem jego praw i podmiotowości oraz indywidualności, wynikającej również z jego dziecięctwa Bożego²³.

- Nauczyciel/katecheta powinien stosować w swej pracy ortokatechetycznej odpowiednie metody i środki dydaktyczne dostosowane do percepcji ucznia i jego możliwości, zwracając szczególnie uwagę na jego rozwój poznawczy, emocjonalny i psychomotoryczny.

- Nauczyciel/katecheta powinien być świadomy, że od odpowiednio zaplanowanego procesu dydaktycznego, dostosowanego do indywidualnych potrzeb ucznia, będą zależały efekty jego pracy, które wpłyną także na ogólną aktywizację życiową ucznia.

²¹ Por. J. Doroszevska, *Pedagogika specjalna*, s. 18.

²² Por. B. Oszustowicz, T. Żurek, *Nauczyciel-katecheta wobec problemów niepełnosprawności*, w: *Pedagogika w katechezie*, red. M. Śnieżyński, Kraków 1998, s. 218.

²³ Por. J. Stala, *Godność człowieka niepełnosprawnego*, w: *Katecheza osób szczególnej troski. Stan aktualny. Propozycje na przyszłość*, red. A. Kiciński, Kraków 2008, s. 17-20.

- Nauczyciel/katecheta powinien stworzyć uczniowi niepełnosprawnemu odpowiednie warunki wychowawcze, z zaspokojeniem jego priorytetowej potrzeby, jaką jest poczucie bezpieczeństwa.

- Nauczyciela/katechetę powinna cechować życzliwość dla ucznia i jego środowiska rodzinnego. Współpraca ze środowiskami wychowawczymi jest konieczna do wzrostu ucznia w wierze i miłości do Boga.

- Nauczyciel/katecheta powinien być konsekwentny w działaniach ortodydaktycznych na szkolnej lekcji religii i katechezie parafialnej.

- Nauczyciel/katecheta powinien współpracować ściśle z parafią w zakresie organizowania indywidualnej i grupowej katechezy przygotowującej dzieci i młodzież do przyjęcia sakramentów: chrztu (jeżeli nie otrzymało go w wieku niemowlęcym), pokuty (współpraca z przyszłym spowiednikiem osoby niepełnosprawnej), Eucharystii, bierzmowania oraz sakramentu małżeństwa²⁴.

Pomyślnej realizacji zasad w ortokatechetyce będzie sprzyjało ogólne zrozumienie powagi problemu i wsparcie nauczyciela/katechety w działaniach, płynące zarówno ze środowiska rodzinnego, szkolnego (Rady Pedagogicznej), jak i parafialnego (proboszcz, wikariusze, wspólnoty i inni pracownicy lokalnych wspólnot parafialnych).

2. Nauczanie religii i wychowanie dostosowane do możliwości percepcyjnych dziecka, zgodne z zadaniami ortokatechezy

Zadania ortokatechezy, według aktualnej *Podstawy programowej katechezy Kościoła katolickiego w Polsce*²⁵, są sformułowane przede wszystkim dla grupy osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym i znacznym. Ogólne zadania wynikają z podstawowych dokumentów katechetycznych, jakimi są *Dyrektorium ogólne o katechizacji*²⁶ i *Dyrektorium katechetyczne Kościoła katolickiego w Polsce*²⁷. Do zadań nauczyciela/katechety opartego na zadaniach katechezy będzie zatem należało:

- ▶ rozwijanie poznania wiary, poprzez:
 - pomoc w doświadczeniu miłości Boga;
 - odkrywanie piękna przyrody i otaczającego świata oraz Boga jako jego stwórcy;

²⁴ Punkty od 3 do 8 opracowane przez autorkę na podstawie dotychczasowej wiedzy i praktyki ortokatechetycznej w szkole i parafii.

²⁵ PPK, s.116-119.

²⁶ DOK 85 i 86.

²⁷ DKP 23-29.

- tworzenie sytuacji edukacyjnych sprzyjających odkrywaniu, kim jest Bóg, i budowaniu Jego prawdziwego obrazu;
- przybliżanie podstawowych prawd wiary;
- uczenie zasad życia chrześcijańskiego;
- tworzenie sytuacji edukacyjnych do poznania Pisma Świętego jako słowa Boga;
- wykorzystanie sytuacji życiowych do rozwijania umiejętności komunikacyjnych uczniów i wyjaśniania doświadczeń w świetle wiary²⁸.

Uczeń z niesprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym i znacznym ma ograniczone możliwości poznawcze. Wiarę może poznawać poprzez bezpośrednie jej doświadczenie. Miłość Bożą poznaje doświadczając jej bezpośrednio od bliskich i wychowawców, w ich postawach akceptacji, dobroci i konkretnego wsparcia na co dzień. Dobro i miłość Boga poznaje w bezpośrednim kontakcie z pięknem przyrody i otaczającego świata, ale również poprzez poznanie i zachwyty tych, na których patrzy i których naśladuje. Najtrudniejsze w nauczaniu osób z niesprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym i znacznym może być dla nauczyciela/katechety zapoznanie ucznia z podstawowymi prawdami wiary i zasadami życia chrześcijańskiego. Może taka sytuacja nastąpić, jeżeli nie będzie bliskiej współpracy z bliskimi i ośrodkami parafialnymi. Przekaz wiary powinien być oparty na konkretach i świadectwie najbliższych, zwłaszcza nauczającego katechety.

- ▶ Wychowanie liturgiczne, poprzez:
 - kształtowanie umiejętności modlitwy;
 - kształtowanie postawy zaufania jako postawy nawrócenia i pokuty – fundamentów pełnego przeżycia sakramentu pojednania;
 - tworzenie warunków do pełnego i aktywnego uczestnictwa w Eucharystii;
 - przybliżanie zwyczajów chrześcijańskich związanych z obchodami roku liturgicznego;
 - tworzenie warunków do przyjęcia sakramentu bierzmowania²⁹;

Uczestnictwo w liturgii Kościoła to spotkanie z prawdziwym Bogiem poprzez znaki i symbole zawarte w słowie, geście i postawie. Dla osoby z niesprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym i znacznym zrozumienie symboliki i odkrycie w znakach obecności żywego Boga jest trudne i niezrozumiałe. Nauczyciel/katecheta staje więc przed niemałym wyzwaniem, aby przybliżyć na szkolnej lekcji religii znaczenie symboli sakramentalnych i nauczyć dziecko dostrzegać niewidzialnego Boga w znakach widzialnych. Najistotniejszą w

²⁸ PPK, s. 116-117.

²⁹ Tamże, s. 117-118.

tym działaniu będzie zatem współpraca z kapłanami pracującymi w parafii, na której terenie znajduje się szkoła. Samo przyrowadzenie przez rodziców na liturgię dziecka niesprawnego intelektualnie nie zbliży go do Boga, jeśli na tym spotkaniu nie zobaczy ono prawdziwych świadków Jezusa pokazujących Jego obecność i miłość. Stosunkowo najprostszym działaniem dydaktycznym może stać się umiejętne zagospodarowanie roku liturgicznego i jego wydarzeń jako czasu przybliżania się do Boga przez najważniejsze święta i uroczystości kościelne.

► Formacja moralna, poprzez:

- tworzenie sytuacji sprzyjających odróżnieniu dobra od zła;
- uczenie zasad życia według przykazania miłości Boga i bliźniego;
- przybliżenie wybranych wydarzeń z historii zbawienia urzeczywistniających się w życiu ucznia;
- kształtowanie sumienia na podstawie przykazania miłości w Dekalogu i Ewangelii³⁰;
„Wychowanie moralne winno z jednej strony otwierać człowieka na łaskę i miłosierdzie, kształtując w ten sposób postawę pokuty i pojednania, z drugiej – winno ukazywać związek pomiędzy wolnością i prawdą. (...) Wychowanie moralne w trakcie katechezy winno zakładać i pogłębiać formację ludzką katechizowanych”³¹. Praktyka katechetyczna pokazuje, że dzieci i młodzież z niesprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym i znacznym są z natury bardzo wrażliwe i miłosierne. Tę wrażliwość mogą rozwijać lub może być ona w nich niszczone, w zależności od środowiska wychowawczego w jakim wstają od początkowych chwil swego ziemskiego życia. Nauczyciel/katecheta nie będzie miał większych problemów z prawidłową formacją dziecka niesprawnego intelektualnie, jeżeli rodzice czy opiekunowie dziecka sami będą odpowiednio uformowani przez Dekalog i Ewangelię i żyjący w pełnej świadomości czym jest przykazanie miłości Boga i bliźniego.

► Wychowanie do modlitwy, poprzez:

- przygotowanie do celebracji liturgicznych umożliwiających doświadczenie relacji z Bogiem;
- zapewnienie uczestnictwa w modlitwie dziękczynnej, uwielbienia, przeproszenia i prośby;
- włączenie w modlitwę z najbliższymi, grupą rówieśniczą i wspólnotą kościelną³².

³⁰ Tamże, s. 118.

³¹ DKP 26.

³² PPK, s. 119.

W wychowaniu ucznia z niesprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym i znacznym do modlitwy również nieocenioną rolę odgrywają rodzice. Jeżeli rodzice się modlą, to dziecko też będzie się modliło razem z nimi. Jeżeli rodzice odczuwają potrzebę rozmowy z Bogiem przez modlitwę, ich niesprawne dziecko też będzie miało taką potrzebę, utożsamiając rodziców z osobą Boga, do którego modlitwa jest kierowana. Tutaj najwyraźniej widać autentyczność i szczerłość życia chrześcijańskiego okazywaną przez osobę z niesprawnością intelektualną. Nauczyciel/katecheta może i musi nauczyć formuł modlitewnych, ale modlitwa i doświadczenie jej na szkolnej lekcji religii i katechezie parafialnej są niezastąpione. Przeżycie wspólnotowe modlitwy na szkolnej lekcji religii i katechezie i przeniknięcie katechezy duchem modlitwy pozwala osiągnąć głębię życia chrześcijańskiego³³.

► Wychowanie do życia wspólnotowego, poprzez:

- uczenie zasad współżycia społecznego;
- pomoc w pogłębieniu związku z życiem Kościoła;
- zaangażowanie w różne wspólnoty i stowarzyszenia religijne³⁴.

Rodzina jest pierwszą wspólnotą, z którą osoba z niesprawnością intelektualną ma podstawowy i pierwszy kontakt. Najłatwiej właśnie w niej uczy się zasad i funkcjonowania. Jednak rodzina to nie jedyna wspólnota. „Istnieje wiele społeczności, w jakich katechizowani żyją lub będą żyć. Wychowanie to winno mieć zatem charakter integralny, tak aby mogli przygotować się do podjęcia zadań zarówno we wspólnotach i społecznościach naturalnych, jak i nadprzyrodzonych”³⁵. Te wspólnoty i społeczności same powinny wyjść z inicjatywą i być otwarte na akceptację rodziny z osobą niepełnosprawną. Często bywa przecież tak, że rodzina z dzieckiem niepełnosprawnym jest zamknięta i odizolowana, skrępowana w przeżywaniu problemu niepełnosprawności bliskiej osoby. Jeżeli tak się dzieje, to wdrożenie jakiegokolwiek oddziaływania wychowawczego czy katechetycznego nie jest możliwe.

► Wprowadzenie do misji, poprzez:

- budzenie chęci pomocy innym;
- umożliwienie dawania świadectwa, na miarę możliwości, we własnym środowisku³⁶.

Tak jak poprzednie zadania katechezy, wprowadzenie do misji powinno najpierw dokonywać się w ramach katechezy rodzinnej, ona bowiem jest powołana do ewangelizacji i misji³⁷. Uczenie dawania świadectwa w przypadku osób z intelektualną niesprawnością jest

³³ Por. DOK 65 i DKP 27.

³⁴ PPK, s. 119.

³⁵ DKP 28.

³⁶ PPK, s. 119.

³⁷ Por. DKP 29.

możliwe poprzez naśladownictwo. Częste włączanie dzieci i młodzieży w akcje misyjne i charytatywne uczy wrażliwości na potrzeby innych i pokazuje, że każdy, pomimo swoich własnych niedostatków, może uczynić coś dobrego i pożytecznego dla innych.

Zadania nauczyciela religii w świetle wyznaczonych zadań katechezy, mimo że są formułowane osobno, są niezbędne, zwłaszcza w ortokatechetyce, i „stanowią bogatą, zróżnicowaną i wieloaspektową całość. Każde z nich, na swój sposób, realizuje nadrzędny cel katechezy”³⁸, jakim jest doprowadzenie ucznia do ścisłej zażyłości z Bogiem³⁹.

Osoby z innymi niesprawnościami powinny być nauczane według celów i zadań nakreślonych dla wszystkich nauczanych, z uwzględnieniem w metodyce ich specyficznych możliwości percepcyjnych, emocjonalnych i psychofizycznych. Tworzy się wówczas programy indywidualne lub grupowe, które wykorzystując wskazania ogólne, dostosowują odpowiednie metody i środki dydaktyczne do odpowiednich treści nauczania, tak aby jak najbardziej skutecznie i efektywnie trafić z orędziem Bożym do ucznia, zwracając przy tym uwagę na specyfikę jego psychofizycznych potrzeb⁴⁰.

3. Metodyka nauczania w ortokatechetyce

W ortodydaktyce wykorzystywane są metody kształcenia ogólnego i dostosowane do potrzeb uczniów niepełnosprawnych. W. Okoń określa metody w dydaktyce ogólnej jako systematycznie stosowany sposób pracy nauczyciela z uczniem, umożliwiający uczniom opanowanie wiedzy wraz z umiejętnością posługiwania się nią w praktyce, jak również rozwijanie zdolności i zainteresowań⁴¹.

Metody nauczania stosowane w kształceniu specjalnym różnią się od metod nauczania osób pełnosprawnych tym, że równocześnie z procesem nauczania przebiega proces rewalidacji. Tylko ta metoda nauczania jest metodą kształcenia specjalnego, która równocześnie kompensuje, koryguje bądź usprawnia zaburzone procesy psychiczne i fizyczne, przez co przygotowuje ucznia do współżycia i współdziałania z ludźmi pełnosprawnymi⁴².

W ortokatechetyce metody nauczania będą pojmowane jako sposoby pracy nauczyciela/katechety z osobami lub osobą wymagającą szczególnego oddziaływania, i

³⁸ Por. tamże, nr 30.

³⁹ Por. DOK 80.

⁴⁰ PPK, s. 123-126.

⁴¹ Por. W. Okoń, *Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej*, Warszawa 1987, s. 273.

⁴² Por. Z. Sękowska, *Wprowadzenie do pedagogiki specjalnej*, s. 28-29.

włączające proces nauczania katechetycznego w przebieg procesu rewalidacyjnego. Muszą przy tym umożliwić realizację celów katechetycznych i zdobycie umiejętności, które uczeń wykorzysta w praktyce życia chrześcijańskiego. Szczegółowo o metodach dydaktycznych na katechezie osób z głębszą niepełnosprawnością intelektualną powiedziała A. M. Kielar w swojej książce *Metody katechizacji uczniów z głębszą niepełnosprawnością intelektualną*⁴³. Podaje ona i opisuje następujące grupy metod:

- metody oparte na słowie: modlitwa, opowiadanie, opis, pogadanka;
- metody oparte na obserwacji: wycieczka, obraz, ilustracja, przeżycie, zdjęcie, film, program komputerowy;
- metody oparte na działaniu: ekspresja plastyczna, muzyczna, teatralna;
- metody uczenia się przez naśladowictwo: ruchowe, werbalne, zachowań i postaw;
- metody instrumentalne: wzmocnienie pozytywne i negatywne⁴⁴.

Obszerne opisy wymienionych metod dydaktycznych i ich zastosowania w praktyce, poczynione przez autorkę, dają pierwszy w historii polskiej ortokatechetyki wgląd w stosowane na początku XXI wieku metody pracy na katechezie osób z głębszą niepełnosprawnością intelektualną. W swoich pracach naukowych z dziedziny ortokatechetyki (katechetyki specjalnej), o metodach dydaktycznych w katechezie osób z niepełnosprawnością intelektualną, mówili później również ks. Andrzej Kiciński⁴⁵ i Barbara Rozen⁴⁶.

Książk A. Kiciński mówiąc o metodach dydaktycznych w katechezie osób z niepełnosprawnością intelektualną zaznacza, że spełniają one funkcję wspomagania rozwoju religijnego tych osób. Dzieli je na: metody organizacji zajęć, wśród których wymienia metodę ośrodków pracy; metodę organizacji zajęć M. Montessori, metodę behawioralną organizacji zajęć oraz metody aktywnego nauczania-uczenia się, takie jak: rehabilitacja, wspieranie rozwoju i metody postępowania wychowawczego⁴⁷. Są to metody zaczerpnięte z ortodydaktyki, które pozwalają nauczycielowi/katechecie włączyć się w pracę dydaktyczną i wychowawczą szkoły i szukać własnych sposobów i metod realizacji szkolnego nauczania religii dzieci z niesprawnością intelektualną.

⁴³ Por. A.M. Kielar, *Metody katechizacji uczniów z głębszą niepełnosprawnością intelektualną*, Poznań 2006.

⁴⁴ Tamże, s. 38 -70.

⁴⁵ Zob. A. Kiciński, *Katecheza osób z niepełnosprawnością intelektualną w Polsce po Soborze Watykańskim II*, Lublin 2007, s. 327- 354.

⁴⁶ Zob. B. Rozen, *Edukacja religijna osób z niepełnosprawnością intelektualną. Studium pedagogiczno-religijne*, Olsztyn 2008, s. 153-194.

⁴⁷ Por. A. Kiciński, *Katecheza osób z niepełnosprawnością intelektualną*, s. 335- 351.

Natomiast B. Rozen zaznacza, że „praca dydaktyczna z dziećmi z niepełnosprawnością intelektualną opiera się przede wszystkim na wrażeniach zmysłowych i odczuciach emocjonalnych. Trzeba działać na konkretach. Przekaz musi być na wskroś poglądowy i wielozmysłowy. Trzeba korzystać z różnorodnych i odpowiednio dobranych środków dydaktycznych. Dziecko treść powinno nie tylko usłyszeć, ale zobaczyć, dotknąć, odczuć, doświadczyć, powinno być aktywne. Tekst pisany należy ograniczyć, gdyż dzieci mają trudności z pisaniem i czytaniem. Trzeba wykorzystać szeroko rozumianą twórczość plastyczną dziecka, korzystać z obrazów, ilustracji, pobudzać aktywność korzystając z muzyki, dramy, słuchowisk, środków audiowizualnych czy komputerowych, przy tym trzeba zwracać uwagę na własny sposób mówienia i wypowiedane słowa”⁴⁸. W związku z tym autorka dzieli metody dydaktyczne w ortokatechetyce na: sprzyjające ekspresji plastycznej, ekspresji muzycznej, ekspresji teatralnej, przekazowi słownemu i pracy zespołowej⁴⁹. Szczegółowo je omawia, prezentuje i podaje sposoby ich wykorzystania na szkolnej lekcji religii i na katechezie.

W doborze metod pracy dydaktycznej ważne są kryteria ich doboru. W przypadku pracy z osobami niepełnosprawnymi intelektualnie zwraca się uwagę na ich możliwości percepcyjne, psychofizyczne i emocjonalne. Wybór zatem metod zależy od: rodzaju i stopnia niepełnosprawności psychofizycznej ucznia, stopnia jego niepełnosprawności intelektualnej, wieku umysłowego wychowanka, skuteczności danej metody, treści jakie mamy realizować, celów jakie chcemy osiągnąć, predyspozycji i twórczej postawy nauczyciela, wielkości grupy czy pracy o charakterze indywidualnym, dostępnych pomocy i środków dydaktycznych, warunków zewnętrznych panujących w szkole czy w ośrodku katechetycznym na terenie parafii, jak również miejsca spotkań wspólnoty oraz czasu potrzebnego na wprowadzenie i realizację danej metody w praktyce katechetycznej⁵⁰.

Osobne miejsce w ortokatechetyce powinny zajmować, obok oligofrenokatechezy, również surdokatecheza, tyflokatecheza i dydaktyka pracy z innymi osobami potrzebującymi szczególnego wsparcia w realizacji procesu dydaktycznego na szkolnej lekcji religii i katechezie. Powinny one znaleźć również osobne miejsce w refleksji naukowej z dziedziny katechetyki specjalnej. Muszą one być wsparte wnikliwymi poszukiwaniami i badaniami, potwierdzonymi dokonaniem naukowymi i osiągnięciami pedagogiki specjalnej i

⁴⁸ B. Rozen, *Edukacja religijna osób z niepełnosprawnością intelektualną*, dz. cyt., s. 154-155.

⁴⁹ Por. tamże, s. 155-168.

⁵⁰ Por. M. Korgul, *Dydaktyka na lekcjach religii*, Wrocław 1998, s. 111-112; także, E. Osewska, *Pluralizm metod stosowanych w katechezie*, w: *Dydaktyka katechezy*, cz. II, red. J. Stala, Tarnów 2004, s. 173-176.

ortodydaktyki. Ortodydaktyka w katechetyce i katechezie specjalnej jest nadal u początku swojego rozwoju, przede wszystkim jako dziedzina, która ma szukać nowych sposobów wspierania osób z różnymi niepełnosprawnościami w dotarciu do Boga i życia z Bogiem w pełni życia chrześcijańskiego.